

Joanna Kozieł

Lublin, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

LEKSYKA RELIGIJNA WE WSPÓŁCZESNEJ KINEMATOGRAFII ROSYJSKIEJ W TŁUMACZENIU NA JĘZYK POLSKI. NA PRZYKŁADZIE FILMÓW WYSPA PAWŁA ŁUNGINA ORAZ *MNICH I DEMON* NIKOLAJA DOSTAŁA

Religious Lexis in Contemporary Russian Cinematography in Its Polish Translation. Based on Selected Examples (*The Island* by Pavel Lungin and *The Monk and the Demon* by Nikolay Dostal)

ABSTRACT: The purpose of this paper is to describe the translation of religious lexis, especially Orthodox vocabulary, in audiovisual translations. The research focuses solely on the Polish subtitles for Russian movies. *The Island* by Pavel Lungin and *The Monk and the Demon* by Nikolay Dostal were used as exemplification material. The aim of the study is an attempt to answer the question of what translation procedures, strategies and methods prevail in the case of translations of texts of this type.

KEYWORDS: religious lexis, Orthodox terminology, audiovisual translation, subtitles, religious film

Mimo zachodzących na świecie przemian kwestia wiary i istnienia Boga pozostaje jedną z najistotniejszych w życiu ludzi. Potwierdzenie tej tezy znajduje odbicie również w kulturze, gdzie tematyka duchowości jest niezmiennie obecna. Odwołują się do niej także rosyjscy reżyserzy, spośród których można wymienić np. Andrieja Zwiagincewa, Pawła Łungina, Władimira Chotinienko, Kiriła Sieriebriennikowa czy Nikołaja Dostala. Co ważne, każdy z tych twórców wykorzystuje zagadnienie sacrum w inny, charakterystyczny dla siebie sposób i przywołuje religijność na różnych poziomach. Niniejszy artykuł skupia się na leksyce religijnej zawartej w dialogach bohaterów filmów *Wyspa* (Остров, 2006) P. Łungina oraz *Mnich i bies* (Монах и бес, 2016) N. Dostala. Za cel badań obrana została próba analizy tych komponentów w przekładzie audiowizualnym z języka rosyjskiego na język polski. Na początku danej pracy rozważania koncentrują się wokół zagadnień teoretycznych, takich jak

pojęcie gatunku filmu religijnego oraz leksyki religijnej. Drugą część stanowi natomiast analiza napisów do filmów i strategii translatorskich zastosowanych w przekładzie leksyki religijnej, co w rezultacie może przyczynić się do wyjawienia dominujących strategii przekładoznawczych w tego typu tekstach.

Motywy religijne towarzyszą kinematografii już od początku istnienia X muzy, czego potwierdzeniem są chociażby powstałe pod koniec XIX wieku filmy *Życie i męka Chrystusa* w reż. Louis Lumière i Georges Hatot czy *Chrystus kroczący po wodzie* w reż. Georges Méliès. Mimo to precyzyjna charakterystyka gatunku wciąż pozostaje kwestią sporną, nawet na poziomie definiowania słowa „religijny”¹. W tym artykule pod pojęciem gatunku kina religijnego będą rozumiane filmy, których autorzy celowo podnoszą temat wiary oraz duchowości, czyniąc je centralną osią fabuły, a przy tym elementy religijne zostają w niej rozpatrzone na różnych poziomach – zarówno na poziomie eksplicytnym, obejmującym elementy wizualne oraz werbalne, jak i na poziomie interpretacji, dokonywanej indywidualnie przez każdego widza podczas seansu. Obydwa analizowane obrazy odpowiadają tym kryteriom, choć realizują je w odmienny sposób i w innej konwencji.

Wyspa (dalej w analizie oznaczana skrótem „W.”) to dramat psychologiczny opowiadający historię Anatolija, członka wspólnoty monastycznej znajdującej się na odosobnionej wyspie w północnej części Rosji. Główny bohater próbuje odpokutować niegdyś popełnione przestępstwo, oddając się ascezie i modlitwie. Jednocześnie, niejako wbrew sobie, mężczyzna zostaje obdarzony mocą uzdrawiania, dlatego odwiedzają go rzesze ludzi, pragnących doświadczyć cudu. W relacji z nimi, a także w relacji ze współbraćmi Anatolij zachowuje się jak *jurodiwyj* – szaleniec Boży, a poprzez ekscentryczne, niekiedy nawet szokujące postęпки, doprowadza innych do autorefleksji, obnażając skrywane grzechy i obłudę.

Drugi z omawianych obrazów kinowych to *Mnich i demon* (w części poświęconej analizie tłumaczenia napisów oznaczany skrótem „MiD”). Film określony został nie tylko jako dramat, ale też komedia oraz film fantasy². Już samo sięgnięcie do tych gatunków jest zabiegiem nietypowym dla kina religijnego, w którym dominuje przede wszystkim gatunek dramatu lub filmu obyczajowego³. Fabuła opowiada historię skromnego, pobożnego mnicha Iwana Siemionowicza, nękanego przez tytułowego demona. Ponieważ poprzednie miejsce odosobnienia – pustelnia Niło-sorska spaliła się, duchowny szuka nowego schronienia i trafia do prowincjonalnego monasteru. Druga część fabuły przenosi się natomiast do Jerozolimy. Podobnie jak w *Wyspie*,

¹ Szerzej o wyznaczaniu granic pojęcia gatunku filmu religijnego piszę w monografii J. Kozieł, *Film religijny we współczesnej kinematografii rosyjskiej. Studium kognitywno-kulturowe*, Lublin 2021.

² Gatunki na podstawie portali internetowych imdb.com, kinopoisk.ru oraz filmweb.pl.

³ W rankingach zamieszczonych na portalu filmweb.pl na liście 100 najpopularniejszych filmów z kategorii film religijny znajdują się 3 obrazy określone jako komedia, żaden z filmów nie został przyporządkowany do gatunku fantasy. Natomiast na portalu imdb.com opatrzonych tagiem „film chrześcijański” (portal nie wyodrębnia gatunku filmu religijnego) znajduje się 7 obrazów przydzielonych do gatunku komedii i 12 do filmu fantasy.

tak również w tym filmie monastyr jest miejscem, gdzie przede wszystkim rozgrywa się akcja. Dzięki temu widzowie nie tylko mogą przyglądać się realiom życia za klasztorną furta, ale już samo ulokowanie fabuły niejako wymusza wysoką frekwencję leksyki religijnej w dialogach. Obydwa wymienione obrazy były wyświetlane podczas Festiwalu Filmów Rosyjskich „Sputnik nad Polską”, a *Wyspa* została dodatkowo wydana na dysku DVD w ramach serii „Kolekcja Sputnika”. Polski odbiorca miał więc szansę, by zapoznać się z niniejszymi tytułami i, co istotne, można przypuszczać, że napisy do nich zostały sporządzone przez profesjonalnych tłumaczy⁴.

Rozważając problem przekładu tego typu leksyki, należy również zastanowić się nad znaczeniem samego terminu „leksyka religijna”. Podobnie jak w przypadku powyższych rozważań o gatunkach filmowych, również i w tym przypadku badacze spierają się nad jednoznacznością charakterystyką pojęcia języka religijnego, nawet jeśli zakres analizowanego materiału zostaje ograniczony do wyznań chrześcijańskich⁵. Teolingwiści w różny sposób formułują definicję, w innych miejscach stawiają granice terminologiczne. Brak zgodności także co do tego, czy zasadne jest uznawanie języka religijnego za odmianę języka ogólnego⁶. Większa jednomyślność panuje w kwestii wydzielenia funkcji. Wśród nich najczęściej wymienia się komunikację związaną z życiem religijnym ludzi⁷, stąd też jako synonimiczne proponuje się określenie „język pobożności”⁸.

W opracowaniach naukowych język religijny rozpatruje się w dwóch znaczeniach: szerszym oraz węższym. W niniejszej pracy dany termin będzie stosowany w pierwszym z nich, do którego zakresu należą:

- 1) leksyka sfery „religia”, czyli jednostki, związane z wyobrażeniami, ideami z Pisma Świętego, tekstów hagiograficznych, tekstów metareligijnych;
- 2) leksyka związana ze sferą obrzędów i rytuałów religijnych⁹.

Wobec powyższego, badany materiał będzie obejmował przede wszystkim nazwy miejsc związanych z życiem wspólnot religijnych, funkcji duchownych oraz słownictwo powiązane z praktykami religijnymi, zwłaszcza sakramentami. Z analizy wykluczone zostały cytaty biblijne oraz frazeologizmy. Mimo że pojawiały się one w dialogach stosunkowo często, w przekładzie tłumacze wykorzystywali analogiczne fragmenty zawarte w polskiej wersji Pisma Świętego. Omówiono tylko jeden przypadek takiego cytatu, w którym tłumacz zdecydował się na użycie innego zabiegu

⁴ Niestety, mimo podjętych prób, nie udało mi się dotrzeć do danych autorów tłumaczeń, dlatego nie zostali wymienieni imiennie.

⁵ M. Wideł-Ignaszczak, *Przekaz leksyki religijnej z języka polskiego na język rosyjski*, Lublin 2012, s. 22.

⁶ Por.: I. Bajerowa, *Swoistość języka religijnego i niektóre problemy jego skuteczności*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 1994, nr 3, Łódź, s. 11.

⁷ I. Bajerowa, *Swoistość języka religijnego...*, s. 11.

⁸ R. Pankiewicz, *Sztuka rozmawiania z Bogiem. Modlitwa a teoria komunikacji*, Kraków 2009, s. 107.

⁹ M. Wideł-Ignaszczak, *O granicach pojęcia «religioznej leksyki»*, [w:] *Przekraczanie granic. Rosyjska, ukraińska i białoruska przestrzeń literacka, kulturowa i językowa z perspektywy XXI w.*, red. M. Kawęcka, M. Mocarz-Kleindienst, B. Siwek, M. Wideł-Ignaszczak, Lublin 2020, s. 128.

translatorskiego. Warto zauważyć, że nierzadko prawosławna leksyka religijna to leksyka bezekwiwalentna, charakterystyczna dla tego kręgu kulturowego, co w konsekwencji może wywoływać trudności w odbiorze u polskiego widza. Kwesta ta wydaje się szczególnie interesująca w kontekście przekładu audiowizualnego. Jak podkreśla Teresa Tomaszkiwicz „szybkość czytania przeciętnego widza jest mniejsza niż szybkość percepcji dźwięku”¹⁰, a to z kolei wymusza kondensację tekstu. W odróżnieniu od przekładu literackiego, tłumacze nie mogą objaśniać znaczenia egzotyzmów w przypisach lub uściślać ich bezpośrednio w tekście. Ten typ przekładu wymaga krótkiej formy i precyzji komunikatu¹¹, stosowania zdań niezłożonych oraz upraszczania języka¹². Dodatkową trudnością przekładu audiowizualnego są nie tylko ograniczenia językowe (np. leksyka bezekwiwalentna), jak to ma miejsce w przypadku tekstów literackich, ale i ograniczenia natury technicznej¹³. Tłumacz powinien unikać teksto-centricznego podejścia, rozpatrywać film jako komunikat polisemiotyczny, na który składa się nie tylko sam przekaz werbalny zawarty w dialogach, ale też elementy mu towarzyszące, jak np. ścieżka dźwiękowa czy warstwa wizualna, werbalna i niewerbalna. T. Tomaszkiwicz podsumowuje: „W przypadku tłumaczenia tekstów audiowizualnych mamy do czynienia z transferem sensu z jednego kompleksu semiologicznego A do drugiego kompleksu semiologicznego B”¹⁴.

Dlatego też, choć przekład dotyczy ścieżki dialogowej, musi brać pod uwagę inne elementy stanowiące integralną treść filmu. Ponadto tłumacz powinien być „świadomym mediatorem między kulturami”¹⁵, uwzględniając w swojej pracy tło kulturowe fabuły, nie zawsze zrozumiałe dla odbiorcy funkcjonującego w innym kontekście społeczno-kulturowym. Zachowanie tych elementów pozwala osiągnąć główny cel przekładu, a mianowicie – uczynienie go jak najbardziej zrozumiałym dla odbiorcy.

Analiza zebranego materiału pokazuje, że tłumacze stosują różne techniki tłumaczeniowe. Jeśli to tylko możliwe, szukają analogii do języka polskiego. Ponieważ zarówno obecne w filmach prawosławie tak i dominujący w Polsce katolicyzm są wyznaniem chrześcijańskimi, można między nimi odnaleźć wiele wspólnych elementów, jak np. sakramenty, symbole wiary. Ekwiwalenty ogólnochrześcijańskiej leksyki są łatwe do odszukania w języku polskim np.

¹⁰ T. Tomaszkiwicz, *Przekład audiowizualny*, Warszawa 2006, s. 113.

¹¹ Grażyna Adamowicz-Grzyb zauważa, że „Z wersji oryginalnej zazwyczaj eliminuje się ok. 30-40% tekstu”. G. Adamowicz-Grzyb, *Tłumaczenie filmowe w praktyce*, Warszawa 2013, s. 36.

¹² Por.: G. Adamowicz-Grzyb, *Tłumaczenie...*, s. 36-47.

¹³ T. Tomaszkiwicz wymienia następujące ograniczenia techniczne: w przestrzeni (jaką część ekranu zajmują napisy), w czasie (jak długo na ekranie wyświetlony zostaje napis) oraz ograniczenia wizualne (np. jaki rodzaj i kolor czcionki wybrano). Por. T. Tomaszkiwicz, *Przekład audiowizualny*, Warszawa 2015, s. 112-114.

¹⁴ T. Tomaszkiwicz, *Przekład audiowizualny*, Warszawa 2006, s. 104.

¹⁵ J. Lubocha-Kruglik, *Co nam przeszkadza w tłumaczeniu*, [w:] *Przestrzenie przekładu*, red. J. Lubocha-Kruglik, O. Małyśa, Katowice 2016, s. 14.

1) Я бы хотел **причаститься**.

Chciałbym **przyjąć komunię**. [MiD]

2) Мне бы **исповедоваться**.

Mam się **wyspowiadać**. [MiD]

3) (...) и **во святом крещении** наречен был Алексием.

(...) i **na chrzcie świętym** otrzymał imię Aleksiej. [MiD]

4) Вы теперь зайдите в **храм**, там Настю надо **исповедовать и причастить**, тогда, все будет хорошо.

Niech pan pójdzie teraz do **świątyni**, tam Nastia powinna się **wyspowiadać i przyjąć komunię**, wtedy wszystko będzie dobrze. [W]

Jednak bliskość wyznaniowa nie zawsze jest tożsama ze zbieżnością terminologiczną. Dodatkowo, w przypadku tego typu leksemów tłumacze nie zawsze zachowują konsekwencję i niekiedy przesuwają znaczenia, co dobrze widać w przykładach wyodrębnionych z *Wyspy*:

1) Вам надо в монастыре остаться переночевать, потому что мы завтра с отцом Филаретом, мальчика твоего в Храме **причастим**.

Musicie zostać w klasztorze na noc, bo jutro z ojcem Filaretem **odprawimy mszę** za twojego synka w cerkwi. [W]

2) А завтра отец Филарет **будет служить**, так мы его **причастим**.

Jutro ojciec Filaret **będzie odprawiał mszę i poświęćmy go**. [W]

3) На **службу** всегда опаздывает.

Zawsze spóźnia się na **mszę**. [W]

Jak widać, słowo „причастить” zostaje przetłumaczone nie tylko jako „przyjąć komunię” (co w rzeczywistości oznacza, zgodnie ze znaczeniem podawanym przez słowniki¹⁶), ale i „odprawić mszę”, a nawet „poświęcić kogoś”. Warto od razu podkreślić, że w prawosławiu nie funkcjonuje praktyka zamawiania mszy w czyjejś intencji. Już samo użycie leksemu „msza” w kontekście prawosławnej Eucharystii uważane jest za błędne, ponieważ dopuszczalne określenia to Boska Liturgia, Święta Liturgia, a skrótowo – liturgia¹⁷.

Niezbyt fortunny wydaje się również dobór poniższych translatów:

1) По **уставу** молиться-то надо.

Należy modlić się zgodnie z **regulaminem**. [W]

2) Презумпцию невиновности мы успешно сопрягаем с **церковным уставом** и римским правом (...)

Z powodzeniem stosujemy ją do **ustaw cerkiewnych** i prawa rzymskiego. [MiD]

¹⁶ Por. np. R. Lewicki, *Chrześcijaństwo. Słownik rosyjsko-polski*, Warszawa 2002, s. 225; С.И. Ожегов, И.Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка*, Москва 2010, s. 559.

¹⁷ Por. *Słownik polskiej terminologii prawosławnej*, red. W. Przychyna, K. Czarnicka, M. Ławreszuk, Białystok 2022, s. 254; Kostiuczuk J., Tofiluk J., Ławreszuk M., Misijuk W., Charkiewicz J., *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej. Koncepcja normatywizacji pisowni*, Białystok 2016, s. 48.

W języku polskim nie funkcjonują wyrażenia typu „regulamin modlitwy” lub „modlić się zgodnie z regulaminem”. Mówi się raczej o zasadach bądź warunkach dobrej modlitwy. Natomiast wyrażenie „ustawy cerkiewne” kojarzy się przede wszystkim ze sferą legislacyjną. Jeśli zaś odwołamy się do znaczenia terminu cerkiewnosłowiańskiego, lepszym ekwiwalentem byłoby określenie „reguła monastyczna”.

W materiale egzemplifikacyjnym stosunkowo często pojawiają się słowa, które poprzez kontakty międzyjęzykowe i międzykulturowe znalazły się w słownikach języka polskiego na zasadzie zapożyczeń. Przykładem takiej leksyki są terminy dotyczące jednostek cerkiewno-administracyjnych czy hierarchii duchownych:

1) Скажут, что плохо управлялся с делами и сошлют в далекую **епархию** с глаз долой.

Powiedzą, żeś nie dawał sobie rady i ześlą w odległą **eparchię** – byle dalej z oczu. [MiD]

2) Так, отпустишь грехи, **владыка**?

Więc odpuścisz grzechy, **właduko**? [MiD]

3) Ко мне **архимандрит** приезжает.

Do mnie **archimandryta** przyjeżdża. [MiD]

Nawet jeśli widz uprzednio nie znał tych słów, będzie w stanie zrozumieć ich znaczenie, wnioskując z kontekstu wypowiedzi bohaterów i towarzyszących im komunikatów wizualnych lub odwołując się do brzmiących podobnie polskich słów (np. z przedrostkiem „archi” jak archidiecezja). Inną strategię przyjął autor napisów do filmu *WySPA*. Również w przypadku tłumaczenia leksemów z tej grupy zdecydował się na wykorzystanie terminologii rzymskokatolickiej:

1) **Владыка** подарил по доброте душевной.

Podarował mi je **biskup**, z dobrego serca. [W]

2) Ты что не знал, что на голенищах **архиерейских сапог** больше всего грехов умещается?

A co, nie wiedziałeś, że na cholewach **biskupich butów** najwięcej grzechów się znajduje? [W]

3) Ну, на это место уже поставлен **послушник** Никодим.

To miejsce zostało już przydzielone **nowicjuszowi** Nikodemowi. [W]

Podane terminy są wykorzystywane przez Kościół prawosławny w Polsce i stosowane zamiennie. Jednakowoż w *Słowniku języka polskiego* Witolda Doroszewskiego¹⁸ pojawiają się także słowa *archijerej*, *posłusznik* czy *władyka*, ale tłumacz wybiera synonimiczne leksemy, bliższe polskiemu odbiorcy.

Podobną sytuację można zauważyć przy tłumaczeniu leksemów odnoszących się do miejsca zamieszkania wspólnoty zakonnej:

¹⁸ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I, s. 188; t. IV, s. 1117; t. IX, s. 1158.

- 1) С юности по **монастырям** ходит. Чудотворствует.
 Od młodości chodzi po **klasztorach**. Czyni cuda. [MiD]
 2) Ну не **монастырь**, это проходной двор какой-то получается.
 Wychodzi na to, że tu jest nie **klasztor**, a jakiś zajazd! [W]

Z jednej strony, wykorzystanie katolickiego analogu zwiększa efektywność i upraszcza proces rozumienia materiału, ponieważ nie wymaga odwoływania się do wiedzy dotyczącej innej kultury religijnej niż dominująca w polskim środowisku. Z drugiej zaś, powyższy zabieg wydaje się nie do końca uzasadniony, jako że słowo „монастырь” jest stosunkowo dobrze utrwalone w języku polskim (monaster, monastyr). Ponadto, autorowi tłumaczenia tekstów dialogów do filmu N. Dostala można zarzucić swego rodzaju brak konsekwencji, ponieważ używa naprzemiennie słowa klasztor ze słowem monaster np.

- (...) поправишь для **монастыря** колодец.
 (...) naprawisz dla **monasteru** studnię. [MiD]

Nie zawsze jednak można odnaleźć jednoznaczne ekwiwalenty w języku polskim. Wyodrębnione w analizie przykłady dotyczą przede wszystkim nazewnictwa utensyliów liturgicznych i typów modlitw. W takich przypadkach autor tłumaczenia najczęściej wykorzystuje egzotyzy:

- 1) **Икос** вприкось, а **кондак** и так... Верно?
Ikos przykoś, a **kondakion** i tak wyjdzie, prawda? [MiD]
 2) Что у него было на **панагии**?!
 Co miał na **panagii**? [MiD]
 3) **Скит** сгорел.
Skit się spalił. [MiD]

Jak zauważa Roman Lewicki, egzotyzacja wprowadza do tekstu przekładu konotację obcości, prezentując odmienność i koloryt obszaru, którego tekst oryginalny dotyczy¹⁹. Jednakże w przywołanych przykładach egzotyzacja może nieść ze sobą ryzyko niezrozumienia znaczenia słów przez polskiego odbiorcę (zwłaszcza w przypadku przykładów nr 1 i 2), co z kolei negatywnie rzutuje na percepcję fabuły. Choć w Polsce prawosławni stanowią największą mniejszość wyznaniową (0.4% ludności²⁰), znajomość prawosławnej kultury wciąż nie jest powszechna. Ponadto znaczna część z przytoczonych zapożyczeń nie zostaje zilustrowana odpowiednią sceną, uzmysławiającą znaczenie egzotyzy. Dlatego też większość dialogów może pozostać niezrozumiała

¹⁹ R. Lewicki, *Zagadnienia lingwistyki przekładu*, Lublin 2017, s. 244.

²⁰ Główny Urząd Statystyczny, *Wyznania religijne w Polsce w latach 2019-2021*, Warszawa 2022, s. 311-312.

dla odbiorcy. W niektórych scenach dobór translatów osłabia komizm sytuacji. Dobrze obrazuje to przykład nr 1, gdzie nie tylko trudno zrozumieć znaczenie repliki w kontekście sceny, ale ponadto, w tłumaczeniu utracono rymowany charakter.

Niskim stopniem komunikatywności charakteryzuje się również poniższy przykład:

Хочу **постричь тебя в схиму**.
Chcę cię **ostrzyc na mnicha**. [W]

Postrzyżyny mniszę są obrzędem obecnym w tradycji prawosławnej, kiedy to nowicjusz składa śluby i przyjmuje małą schimę – drugi stopień życia zakonnego²¹. Chcąc uniknąć terminu greckiego, tłumacz decyduje się na zamianę elementu. Mimo to, polski odbiorca nie otrzymuje konkretnego i jasnego przekazu. Dane wyrażenie najprędzej przywoła skojarzenia związane z tonsurą aniżeli samym obrzędem przyjęcia do stanu mniszego²².

Niekiedy, w przypadku leksyki bezekwiwalentnej tłumacz stosuje zabieg semantyzacji wizualnej:

Вон крест **за кануном** поцелуй - и довольно.
O, krzyż **za kanunem na świece** pocałuj i wystarczy. [MiD]

Słowo „kanun” może być niezrozumiałe, ale uściślenie, do czego jest przeznaczony, pomaga rozpoznać ten przedmiot. Był to jedyny przykład semantyzacji wizualnej, odnaleziony podczas analizy napisów do filmu. Dana sytuacja może być uwarunkowana zasadami przekładu audiowizualnego, który, jak już wspomniano, wymaga zwięzłości i wyklucza metodę opisową.

Kolejnym wykorzystywanym przez tłumaczy zabiegiem są aproksymacje semantyczne, polegające na zamianie obiektu pojawiającego się w oryginale na obiekt podobny do niego w określony sposób²³. Jako przykład może posłużyć leksem „старец”:

А вы то, откуда знаете? Вы же не **старец**.
A skąd ojciec wie, skoro nie jest **mędrцем**? [W]

„Старец” funkcjonuje w języku rosyjskim m.in. w kontekście osób duchownych, odznaczających się głęboką wiarą i płynącą z niej mądrością. Właśnie na tę ostatnią

²¹ L. Ciłko, *Mnich, schimnich, hieromnich... o nazwach stopni i tytułów monastycznych w polskiej terminologii prawosławnej*, [w:] *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich. Literatura. Język. Kultura. Historia. Seria V: Monastycyzm i mistycyzm w literaturze, kulturze i języku Słowian*, red. L. Ciłko, J. Ławski, K. Rutkowski, Białystok 2021, s. 329.

²² Warto dodać, że hasło „ostrzyc na mnicha” wpisane do wyszukiwarki Google daje zaledwie cztery wyniki.

²³ R. Lewicki, *Zagadnienia...*, s. 255.

cechę wskazuje zastosowane w przekładzie słowo „mędrzec”, które jednak pozbawione jest związku z duchowością. Leksem „mędrzec” może budzić inne konotacje, na co wskazuje *Słownik polskiej terminologii prawosławnej*, gdzie pojawia się wyłącznie w odniesieniu do mędrców ze Wschodu²⁴.

W badanym materiale nieliczną grupę stanowią przykłady tłumaczenia peryfrastycznego, w których pominięto odniesienia religijne:

- 1) **С преподобным, преподобен** будешь.
Z jakim przestajesz, takim się stajesz. [W]
- 2) Ты мимо моей **кельи** без шуток не ходишь.
Żarty sobie ze mnie wiecznie robisz. [W]

W pierwszym przykładzie autor tłumaczenia zdecydował się na ekwiwalencję idiomatyczną, wykorzystując polskie przysłowie. Wariant oryginalny tekstu to fragment Psalmu 18 (17): „Ty jesteś miłościwy dla miłościwego i względem męża szlachetnego jesteś szlachetny”²⁵, natomiast w przekładzie zostaje zmienione znaczenie wypowiedzi przy jednoczesnej utracie komponentu religijnego.

Przechodząc do podsumowania niniejszych rozważań, można zacząć od stwierdzenia, że tłumaczenie leksyki religijnej w dialogach filmowych jest zjawiskiem, które jeszcze nie doczekało się nie tylko szczegółowych badań, ale i wskazówek dla tłumaczy. Dobrze obrazuje to materiał egzemplifikacyjny. Widać w nim zróżnicowanie zabiegów translatorskich, które nie zawsze są wykorzystywane w konsekwentny sposób. Z jednej strony, autorzy napisów przestrzegają zasad rządzących tym typem tłumaczenia audiowizualnego, uwzględniają jego specyfikę, ograniczenia językowe i techniczne. Z drugiej zaś, przyjmują inne podejście do leksyki religijnej. Autor napisów do filmu *Wyspa* preferuje strategie służące adaptacji, przez co zatracą walor poznawczy filmu w kontekście kultury prawosławnej, co niekiedy prowadzi do użycia form niepoprawnych merytorycznie. Natomiast tłumacz drugiego z analizowanych filmów przeważnie sięga do egzotyzyacji. I o ile w pierwszym przypadku odbiorca nie będzie miał problemów ze zrozumieniem treści dialogów, to w *Mnichu i demonie* częste pojawianie się zapożyczeń może zakłócać nie tylko sam proces percepcji, ale wpływa także na utratę komizmu słownego i gier słownych.

Autorzy tłumaczeń dostrzegają elementy wspólne między kulturą prawosławną i kulturą katolicką, choć jednocześnie ich świadomość różnic między konfesjami nie zawsze jest wysoka. W tym kontekście można pokładać duże nadzieje w popularyzacji badań dotyczących terminologii prawosławnej w języku polskim. Oprócz pracy wydanej na początku XXI w. *Chrześcijaństwo. Słownik rosyjsko-polski* Romana Lewickiego, tłumacze mają obecnie do dyspozycji dwa słowniki polskiej terminologii pra-

²⁴ *Słownik polskiej terminologii prawosławnej...*, s. 276.

²⁵ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, Poznań 2008, s. 676.

wosławnej: *Słownik polskiej terminologii prawosławnej* pod red. ks. Wiesława. Przyczyny, Katarzyny Czarneckiej, ks. Marka Ławreszuka oraz *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej. Koncepcja normatywizacji pisowni* Jakuba Kostiućzuka, Jerzego Tofiluka, Marka Ławreszuka, Włodzimierza Misijuk i Jarosława Charkiewicza. Powyższe publikacje stanowią znaczną pomoc dla osób zajmujących przekładem tego typu leksyki, pomagając unikać błędów translatorskich oraz ujednociając leksykę i jej pisownię. W związku z tym, można optymistycznie oczekiwać, że jakość tłumaczeń tekstów dotyczących kultury prawosławnej będzie wzrastać.

References

- Adamowicz-Grzyb G., *Tłumaczenie filmowe w praktyce*, Warszawa 2013.
- Bajerowa I., *Swoistość języka religijnego i niektóre problemy jego skuteczności*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 1994, nr 3, Łódź.
- Citko L., *Mnich, schimnich, hieromnich... o nazwach stopni i tytułów monastycznych w polskiej terminologii prawosławnej*, [w:] *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich. Literatura. Język. Kultura. Historia. Seria V: Monastycyzm i mistycyzm w literaturze, kulturze i języku Słowian*, red. L. Citko, J. Ławski, K. Rutkowski, Białystok 2021.
- Główny Urząd Statystyczny, *Wyznania religijne w Polsce w latach 2019-2021*, Warszawa 2022.
- Kostiućzuk J., Tofiluk J., Ławreszuk M., Misijuk W., Charkiewicz J., *Specyfika polskiej terminologii prawosławnej. Koncepcja normatywizacji pisowni*, Białystok 2016.
- Lewicki R., *Chrześcijaństwo. Słownik rosyjsko-polski*, Warszawa 2002.
- Lewicki R., *Zagadnienia lingwistyki przekładu*, Lublin 2017.
- Lubocha-Kruglik J., *Co nam przeszkadza w tłumaczeniu*, [w:] *Przestrzenie przekładu*, red. J. Lubocha-Kruglik, O. Małyśa, Katowice 2016.
- Ozhegov S.I., Shvedova I.Yu., *Tolkovyy slovar' russkogo yazyka*, Moskwa 2010.
- Pankiewicz R., *Sztuka rozmawiania z Bogiem. Modlitwa a teoria komunikacji*, Kraków 2009.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, Poznań 2008.
- Słownik polskiej terminologii prawosławnej*, red. W. Przyczyna, K. Czarnecka, M. Ławreszuk, Białystok 2022.
- Smykowska E., *Liturgia prawosławna. Mały słownik*, Warszawa 2008.
- Tomaszkiewicz T., *Przekład audiowizualny*, Warszawa 2006.
- Widział-Ignaszczak M., *Przekaz leksyki religijnej z języka polskiego na język rosyjski*, Lublin 2012.
- Widział-Ignaszczak M., *О границах понятия «религиозная лексика»*, [w:] *Przekraczanie granic. Rosyjska, ukraińska i białoruska przestrzeń literacka, kulturowa i językowa z perspektywy XXI w.*, red. M. Kawęcka, M. Mocarz-Kleindienst, B. Siwek, M. Widział-Ignaszczak, Lublin 2020.

NOTA O AUTORCE

Joanna Koziel – dr językoznawstwa, asystent w Katedrze Translatoryki i Języków Słowiańskich Instytutu Językoznawstwa KUL. **Wybrane publikacje: monografia:** *Film religijny we współczesnej kinematografii rosyjskiej. Studium kognitywno-kulturowe*, Lublin 2021; **artykuły:** *Specyfika nauczania leksyki języka obcego w przypadku uczniów z myśleniem o charakterze klipowym*, „Roczniki Humanistyczne” 2021, nr 69 (10), s. 109-120; *Językowe strategie nadawcze na platformie YouTube w nauczaniu języka rosyjskiego jako obcego*, [w:] *Przekraczanie granic. Rosyjska, ukraińska i białoruska przestrzeń literacka, kulturowa i językowa z perspektywy XXI wieku*, pod red. M. Kawęckiej, M. Mocarz-Kleindienst, B. Siwek, M. Wideł-Ignaszczak, Lublin 2020, s. 175-185.

ORCID: 0000-0002-0054-7685

Email: joanna.koziel@kul.pl